

ВОЈНА ЕТИКА У СИСТЕМУ НАУКА И ЊЕН ОДНОС ПРЕМА НАУКАМА О ОДБРАНИ

Борислав Гроздић*, Срећко Кузмановић и Бранко Николић
Универзитет одбране у Београду, Војна академија

Међу бројним дисциплинама примењене етике, и војна етика тражи своје место. За разлику од пословне, еколошке, медицинске етике, које представљају развијене теоријске области, развој војне етике у Србији тек предстоји. Нове, актуелне мисије војске намећу пред војну етику нова и сложенија питања. Почетни кораци у том смислу су, свакако, утврђивање основних теоријских претпоставки, односно одређење места војне етике у систему наука, дефинисање њеног предмета, разграничавање значења најважнијих израза и појмова којима се служи (посебно појмова морал и етика) и сагледавање односа са другим философским и научним дисциплинама. У раду је обрађен однос између војне етике и онтологије, антропологије, етике рата и мира, а затим однос са сродним научним дисциплинама – социологијом морала, психологијом морала, војном историјом, војном психологијом. На крају, посебно је обрађено питање односа војне етике према наукама одбране.

Кључне речи: *морал (етос), етика, војни етос, примењена етика, војна етика, војне науке.*

Правда без силе је немоћна, сила без правде је насиље.

Паскал

Наука без етике је слепа, етика без науке је празна.

Увод

Живимо у времену „свеетике“, односно моралног испитивања и кодификовања људског понашања у свим сферама људског живота и деловања заједнице. Све значајније место у философским, па чак и теолошким разматрањима заузима етичко питање – како се човек понаша, односно како да се рационално, логички уреде људски поступци и праксе, да би се ограничиле „болне последице зла по људски живот“. У наше време чини се да онтолошка и антрополошка питања – шта је, или боље ко је човек, односно питање човекове личности – постају другоразредна.

* Пуковник др Борислав Гроздић је доцент на Војној академији.

У последњих неколико деценија дошло је до развоја изузетно великог броја дисциплина примењене етике, као што су: пословна, политичка, медицинска, новинарска, еколошка, полицијска, сексуална, спортска, маркетиншка, међународна, компјутерска, затим етика науке, мира и рата, хуманитаризма, правосуђа, уметности и многе друге. Као да наступа време са све више етика, а све мање морала.

Експанзија разних дисциплина примењене етике, посебно од шездесетих година прошлог века, разумљива је с обзиром на чињеницу да нема области људског живота и деловања која се може изузети од моралног вредновања, а војна делатност посебно. Осим тога, појављују се и бројни нови, савремени морални изазови, који захтевају етичку рефлексију. Извршавање нових, актуелних мисија војске намеће потребу за новим и савременим одговорима етике. Због тога међу бројним дисциплинама примењене етике, *војна етика* и код нас тражи своје место. За разлику од пословне, еколошке и медицинске етике, које представљају развијене теоријске области, војној етици у Србији развој тек предстоји.

Етички карактер војне професије је неоспоран и очигледан, очигледнији него код других професија. Нижи ниво моралности неког официрског кора говори и о његовом нижем нивоу професионализма и обрнуто, виши ниво моралности показује и виши ниво професионализма. Професионалност се, по правилу, признаје само онима који, осим стручности, имају и испољавају моралност. Уколико се професионалац понаша неморално, то се квалификује као непрофесионалност. Има довољно разлога за тврдњу да је професија по себи, у суштини, морална делатност. Уколико се припадници професије понашају друштвено неодговорно, односно неморално, сами себе искључују из професије.

Професионални војни етос од суштинског је значаја за војну професију јер јој пружа одговарајућа решења. На пример: а) како ће официрски кор у деликатним и нормативно нерегулисаним ситуацијама употребити војну силу, б) како ће се официри односити према друштвено-историјској чињеници располагања својим и туђим животима, в) како ће се официрски кор односити према држави и другим друштвеним институцијама изван војске, г) како ће официри остварити лидерску улогу у својим јединицама и штабовима, д) ради подизања професионалне мотивације официра, јер им материјални интерес није примаран ни довољан, ђ) када правила и прописи нису довољни да регулишу обављање војне делатности.

Схватање да је војни етос својеврсни оксиморон,¹ односно да морал постаје ирелевантан пред војничком ефикасношћу и пред чињеницом да војна организација постоји да би убијала људе, не само да је неосновано већ ствари стоје потпуно супротно – етос је неодвојив (иманентан) од војне организације, војне професије и војне делатности. Из тога проистиче и посебан значај војне етике.

У овом раду представимо место војне етике у систему наука, указати на неопходна термилошка и појмовна разграничења, укратко говорити о њеној научној изграђености и дати осврт на однос војне етике према наукама о одбрани и другим наукама и научним дисциплинама.

¹ Самопротивречан појам, као што је „округли квадрат”, „дрвено гвожђе”.

Место војне етике у систему наука

Војна етика као примењена етика

Опште је познато да је философија ближа друштвеним и хуманистичким наукама. То је у Републици Србији и административно регулисано Правилником о научним, уметничким, односно стручним областима у оквиру образовно-научних, односно образовно-уметничких поља,² где је назначено да философија припада друштвеној и хуманистичкој групи наука. Према томе, и етика као једна од филозофских дисциплина, која за свој предмет има морал, налази се у тој групи наука заједно са онтологијом, гносеологијом, естетиком и осталим филозофским и научним дисциплинама.

Постоје бројни начини поделе дисциплина унутар етике. У последње време *примењена етика* се издваја из философије морала као посебна дисциплина и припада једној од најекспанзивнијих области. Питер Сингер се сматра једним од првих филозофа који су употребили израз „примењена етика“. Неке области које су се издвојиле као посебне целине, на које се примењује морални критеријум, јесу: бизнис или пословање, политика, очување природне средине, рат и мир, спорт, секс и многе друге. Осим ових друштвених области, ту припадају и људска права, друштвена одговорност привредних субјеката, медији, образовање, истраживачка делатност, информатика, војна, међународна, маркетиншка, правна делатност итд.³

Војна етика представља једну област *примењене етике*,⁴ која се бави моралом војске. За разлику од фундаменталних наука, чији резултати служе као полазне премисе за извођење основних ставова примењених наука, односно као апарат којим се служимо да бисмо успешно обавили функцију сазнања и практичне контроле примењених наука, примењене науке се директно баве практичним проблемима и садрже не само објашњења непосредно искуствених појава, већ и упутства за контролу и практично овладавање њима.⁵ Интуитивно подразумевање шта значи широко распрострањен израз „примењена етика“⁶ и на шта се та „примена“ односи није поуздано, већ захтева укратко прецизирање.

Шта представљају једним именом „примењена етика“ – еколошка, пословна, политичка, новинарска спортска, медицинска, сексуална, полицијска, војна и многе друге етике? Да ли су то посебне, различите и одвојене етике? Одговор је једноставно – не. Постоји само једна етика као филозофска дисциплина, као теорија морала, која за свој предмет има морал. Без обзира на то што се морал разликује у оквиру друштава, заједница, група, професија, он се увек као предмет филозофске рефлексije разматра у оквиру етике.

Чињеница је да сам израз *примењена етика* може да збуњује, јер се с правом може поставити питање о каквој је „трострукој примени“ реч? Морал као такав већ представља *прву примену* – примену одређеног посебног вредносног критеријума на поступке и праксе. Етика, као филозофија морала, представља *другу примену* –

² Службени гласник Републике Србије, број 112/08 и 72/09.

³ P. Singer, *Praktična etika*, Signature, Beograd, 2000, Predgovor.

⁴ Isto, *Uvodu u etiku* (priredio Piter Singer), IKZS, Sremski Karlovci i Novi Sad, 2004.

⁵ М. Марковић, *Филозофски основи науке*, БИГЗ – ГЕНЕС-С ШТАМПА, Београд, 1994.

⁶ Dž. Dramond i B. Bein, *Poslovna etika*, Clio, Beograd, 2001, 181; D. Jakovljević: *Etika: ogledi iz primenjene etike*, CID, Podgorica, 1999, 11, 3.

примену философске методе на морал, а примењена етика представљала би неку *трећу примену*, али поставља се питање какву.

Јован Бабић наглашава да је погрешно разумевање, на пример биоетике, пословне етике, војне етике, као различитих етика примерених различитим употребама: „Ради се напросто или о особености неког одређеног домена примене моралног критеријума или о суочењу тог критеријума са неком другом, ванморалном вредношћу која је са моралним критеријем у некој врсти сукоба“.⁷ Према томе, различите дисциплине примењене етике издвајају се најчешће према два основа: а) према посебном и издвојеном домену примене, односно специјализованом пољу друштвеног живота у којем се примењује морални критеријум и б) према суочавању моралног критеријума са неком другом, ванморалном вредношћу.

На пример, прво, већ поменуте области које се издвајају као посебна поља друштвеног живота на које се може применити морални критеријум, јесу: пословање, образовање, политика, научна делатност, спорт, животна средина, безбедност, рат, војна делатност итд. Друго, пример суочавања моралног критеријума са неком другом, ванморалном вредношћу је пословна етика, јер се бави укрштањем моралног и економског аспекта пословања, тј. моралног, који за своје полазиште узима моралне вредности (истина, правда, поверење, поштење, солидарност) и пословног (економски), који се темељи на економским вредностима и категоријама (профит, ефикасност, конкурентност, успешност).⁸ Код политичке етике такође се може уочити сукобљавање моралног критеријума са неким другим: то је сукоб политике као подручја чисте моћи, која је вођена наложима интереса, те морала као подручја чистих принципа, који се управља моралним императивима. Према томе, политичка етика представља праксу доношења етичких судова о политичком деловању и тако обједињава етику и политику, не помишљајући да може уклонити њихов сукоб.⁹

Будући да се *примењена етика* бави моралом у посебним друштвеним областима и/или моралом различитих професија, потребно је правити разлику, односно одвојити примењену етику од опште нормативне етике, с једне стране, те од професионалног морала, за који се често користи израз „професионална етика“, с друге. Најпре, који је однос између нормативне и примењене етике? Прецизирањем области којима се баве, повлачи се разлика између њих. Будући да и једна и друга формулишу критеријуме и норме моралног понашања и суђења, разликују се по томе што нормативна етика формулише опште критеријуме,¹⁰ док примењена етика формулише критеријуме за понашање у конкретним ситуацијама и односима у којима човек живи и ради. Показује се да је однос између опште нормативне етике и примењене етике сложен и да укључује могућност узвратног утицаја примењено-етичких истраживања на општа морално-филозофска становишта.¹¹

⁷ Видети: J. Babić, *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Beograd, 2005, 318.

⁸ Ž. Vučković, *Biznis i moral – osnovi poslovne etike*, CEKOOM BOOKS, Novi Sad, 2005, 30.

⁹ D. F. Tompson, *Politička etika i javna služba*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, 11.

¹⁰ Доносити моралне судове, давати савете и нудити процене да ли нешто треба или не треба да буде, значи бавити се *нормативном етиком*. На пример, „Неопходно је поштовање личности потчињеног“, „Злостављати заробљенике је недопустиво“, „Убити и у рату је грех“, подразумева већ позивање на неке моралне норме или стандарде моралног понашања.

¹¹ Д. Јаковљевић, Запажања о природи примењене етике. *Тхеорија*, 38(4), 1995, 29–34.

Примењена етике не може се свести на професионални морал, односно професионалну етику (често се не прави разлика, већ се „професионална етика“ и „професионални морал“ употребљавају као синоними). Примењена етика није професионални етички кодекс, односно не може се свести на морал једне професије. Професионални морал може да буде само предмет примењене етике.

Неопходна термилошка и појмовна разграничења

У употреби су различити изрази: „војна етика“, „војничка етика“, „професионална војна етика“ и други. За почетак је неопходно направити разлику између израза „војна етика“ и „војничка етика“, које у српском језику срећемо подједнако често.¹² У духу српског језика се израз „војничка“ односи само на војнике, па би под називом „војничка етика“ имала за предмет етос војника, а не војни етос, односно етос и осталих, односно свих припадника војске. Зато је примереније користити израз „војна етика“, којим се подразумевају војска као целина и сви њени припадници, односно њихов етос.¹³

Под синтагмом „војна етика“ подразумевали су се и подразумевају различити садржаји. Пре прецизирања тог значења потребно је поновити разграничавање значења неколико израза и појмова, што у теорији представља опште позната места. Шта значе и која је разлика између појмова *етика* и *морал (етос)*, затим *војна етика* и *војни морал (војни етос)*? У српском језику (и не само у српском) изрази „етика“ и „морал“ веома често употребљавају се као синоними, па се речи „морал“ замењују речју „етика“ и обрнуто. Не прави се разлика између појмова *етика* и *морал*, а морала би да се прави, како се не би стварале бројне тешкоће у споразумевању и тумачењу. Реч „етос“ у српском језику је понајмање у употреби али се често не прави разлика ни између појмова *етос* и *етика*.

Указаћемо најпре на разлику између појмова *морал* и *етика*. Њихово употребљавање као синонима није без основе. Ако погледамо корен речи „етика“, који се налази у грчкој речи *ethos*, видимо да она значи: боравиште, завичај, обичај, ћуд, понашање, владање. До данас су се задржала значења: обичај, ћуд и понашање. Антички Грци су праксу људског понашања, а касније и науку о понашању, називали *ethike tehne*. Временом је изостављана реч *tehne* (вештина, знање) и задржало се само *ethike*. Тако већина европских народа у својим језицима користи у основи ту реч (*etica, ethique, ethics, Ethik* и сл.). Етика је постала интернационални појам, али у међународном моралном жаргону само понашање назива се „етос“, а наука о понашању „етика“.

¹² Израз *војничка етика* налазимо, на пример, код С. Хантингтона у делу *Војник и држава, теорија и политика цивилно-војних односа*. Р. Рајић користи израз „војничка етика“, преузимајући га из руских извора, односно превод са руског, уочавајући да се војничка етика односи само на војнике, а на неким местима уводи израз „војничка и официрска етика“. Р. Рајић, *У име војничке части*, ВИЗ, Београд, 2001, 23, 24. В. Милојевић приликом класификовања нормативне етике на посебне гране у посебне нормативне или посебне практичне етике, између осталих наводи и војничку етику. В. Милојевић, *Морал војске*, Војна академија, Београд, 1999, 20.

¹³ Д. Калезић, Војна етика као научна дисциплина, *Војна наука и војна доктрина*, Зборник радова са симпозијума о војној науци, 25–26. јун 1997. године, Институт за Војностратејска истраживања, Београд, 1998, 275–296.

Реч „морал“ је у међународној употреби као и реч „етика“, а његово извориште је у латинском језику, потиче од именице *mos* (ген. *moris*), која има потпуно исто значење као и хеленска реч *етос* – обичај, понашање, владање. Према томе, термини „етика“ и „морал“ етимолошки и семантички значе исто, па се зато често употребљавају као синоними. Међутим, будући да су оба термина широко ушла у интернационалну употребу, синоними су с временом постали конкуренти, ривали. Придавана су им различита значења, која су сада постала широко прихваћена.

Етика се схвата као филозофска дисциплина, која за свој предмет има морал, која представља теорију, филозофију морала. Значи, етика представља филозофско истраживање морала. У кембричком *Лексикону филозофије* етика се одређује као „опште изучавање добра и генерално проучавање правилног делања“. Значи, суштина појма етике је разликовање добра и зла и то се обично јавља у два облика: а) означавање дела, поступака, или осећања, мотива, расположења и слично као добрих или злих и б) означавање личности као добрих или злих.

Познати грчки православни теолог Христо Јанарис тврди да се етиком обично назива она врста систематског занимања за проблеме који се односе на етос или морал људског бића: „Етика може настати из филозофске интерпретације човековог етоса, или може бити последица датог обрасца религијског закона који одређује како би човек требало да се понаша. Етика, такође, може бити наука, грана такозваних 'хуманистичких наука', која настоји да изнађе најделотворнију скалу вредности ради најбољег организовања човековог друштвеног суживота“.¹⁴

У свом најопштијем смислу етика је систематично настојање да се наше индивидуално и друштвено морално искуство учине смисаоним тако што ће се одредити: *вредности* достојне стремљења, *правила* која треба да владају људским понашањем и *карактерне црте* које заслужују да у животу дођу до изражаја, односно тип живота какав би требало да водимо, како би требало да поступамо, какви људи би требало да будемо. Док друштвене науке описују како се људи понашају, етика, тачније нормативна етика прописује како *треба* да се понашају.

Јован Бабић сматра да је „морал“ двозначан термин, који са једне стране означава један особени критеријум, који се примењује на људске поступке и праксу, али исто тако он је једна друштвена појава, која у овом или оном облику постоји у сваком друштву.¹⁵ Морал се односи на поступке и делатности, правила која владају тим делатностима и вредности које те делатности и поступци усађују, негују и примењују. Морал обухвата морална веровања, моралне судове, морална осећања, морални језик којим изражавамо претходно. Према томе, ако морал представља скуп правила која управљају и владају моралним поступањем, етика је научни и филозофски третман моралности.

¹⁴ Х. Јанарис, *Слобода морала*, Каленић, Крагујевац, 2007, 15. О проблему заснивања етике као науке видети у: Момчило Стојковић, *Етос и прогрес*, Просвета, Ниш, 1993. Занимљиво да је за православно предавање етика и као термин и као појам нешто непознато: „Не среће се скоро никако код Отаца Цркве, нити се пак предавала у школама све до новијег времена. Ради се о некој врсти западног производа који се – као, уосталом, и толико другог – усталичио у нашој Цркви“, тврди православни теолог Јован (Зизијулас). Ј. Зизијулас (Пергамски), „Онтологија и етика“, *Саборност, часопис епархије браничевске*, 1–4, Пожаревац, 2003, 97–101.

¹⁵ Ј. Бабић, *Морал и наше време*, 37.

Морал и *етос* најчешће се употребљавају као синоними. Познати грчки теолог који се бави етичким питањима с хришћанског аспекта Х. Јанарис изједначава појмове *морал* (моралност) и *етос*: „Моралност или етос сваког човека јесте његово објективно вредновање, засновано на скали вредности прихваћеној од друштва као целине“.¹⁶ *Етос* или *моралност* можемо да одредимо као објективни критеријум за вредновање индивидуалног карактера или индивидуалног понашања. Морал или етос представља постојани начин понашања човека, изражавања и активности, којим се, преласком у уобичајено понашање, уврежује у његове наклоности, начине и карактеришу његову личност. Понашање сваког човека руковођено је одређеним веровањима, ставовима и стандардима, без обзира да ли је он свесан тога или не. Свака заједница има свој морал, односно постоји оно што су типична веровања, ставови и стандарди који одређују шта је уобичајно.

„Војни етос“ и „морал војске“ користимо као синониме. Без намере (па и могућности) да га намећемо, сматрамо да је израз „војни етос“ у нашим условима у овом тренутку примеренији израз. За то постоји више разлога. Замена досадашњих израза морал војске, борбени морал и других, синтагма „војни етос“ само је формална промена имена, али представља и отклон од превазиђеног идеолошког разумевања тих израза. Сама реч морал у нашим условима подразумева и одређену идеолошку матрицу, односно везује се за период социјализма и ЈНА, а посебно након распада ЈНА и СФРЈ, за „репове“ те идеологије у Војсци Југославије и Војсци Србије и Црне Горе.

Постоје бројни покушаји дефинисања појма војна етика, од којих наводимо само неколико. Раде Рајић у књизи *У име војничке части* на следећи начин дефинише војну етику, називајући је војничка етика: „Војничка етика је наука о моралу у војсци, односно, војничка етика представља теорију војног морала. Она изучава изворе, смисао, мотиве и заснованост морала у војсци, нарочито у рату и борбеним дејствима, образлажући и дајући основне критеријуме за вредновање моралних поступака војника, старешина, јединица и војске у целини“.¹⁷ У овом одређењу, уколико је први део, који се односи на предмет, прихватљив, други део није потпун јер су мисије војске у међувремену проширене.

На пример, главни и одговорни уредници часописа *Military Ethics*, који редовно излази у САД, као кључну функцију војне етике виде пружање помоћи војним професионалцима да „разлучују моралне изазове и дилеме које носи њихов позив, помажући члановима професије да боље разумеју етичке захтеве постављене пред њих, и да им омогући и мотивише да делују одговарајуће у извршењу њихових професионалних обавеза“.¹⁸

Однос војне етике и науке о одбрани

Оправдано се сматра да се зрелост једне дисциплине може мерити и тиме да ли је почела да теоретички о самој себи, па поред осталог и о својој научности. Ако полазимо од става да је војна етика посебна научна дисциплина, то подразумева одређени ниво изграђености њена четири основа конституенса: а) да има свој *предмет*, односно да се утврди подручје стварности на које се односе искази дате науке; б) да има изграђен *језик*, комуникабилан за све људе који раде у датој науци и који ће по-

¹⁶ Х. Јанарис, *Слобода морала*, 15.

¹⁷ Р. Рајић, *У име војничке части*, ВИЗ, Београд, 2001, 23.

¹⁸ Мартин Л. Кук и Хенрик Сис, *Шта треба да се подразумева под „Војном етиком“*.

ред заједничких термина за све науке садржати и изванредан број посебних термина, чије је значење прецизно утврђено експлицитним дефиницијама; в) *теоријско* уобличење у виду одређеног броја хипотеза које су од великог значаја за дату научну област и које морају бити проверене до те мере да их можемо сматрати законима, на основу чега закључујемо да је класификован знатан број веродостојних искуствених чињеница; г) да располаже *методама* и техникама истраживања које су прихваћене од научника и које су адекватне за решавање утврђених проблема.

На Другом симпозијуму о војној науци, 1998. године, било је неколико покушаја да се одговори на питање научне фундираности војне етике. Милорад Ђорђевић у чланку „Војна етика – научна дисциплина или/и кодекс?“ отвара проблем да ли је, са становишта поседовања неопходних постулата науке, војна етика научна дисциплина и исправно примеђује да се само условно може издвојити из своје матице, тј. етике, с обзиром на специфичност сфере живота на коју се односи, а то је војна делатност. Основана је тврдња аутора да „војна етика, с обзиром на предмет истраживања и метод, има интердисциплинарно обележје“.¹⁹ По питању места војне етике у оквиру војне науке, аутор дели преовлађујући став да „осим ратне вештине, остале научне дисциплине налазе своје упориште у матичним наукама, а мање се ослањају на остале научне дисциплине војне науке“.²⁰ Аутор је закључио да се у том тренутку о војној етици није могло говорити као о посебној научној дисциплини, али да је неопходно њено систематско изучавање на свим нивоима школовања у војсци, а нарочито подстицање њеног даљег научног развоја.²¹

Исти задатак на поменутом симпозијуму себи поставља и Д. Калезић у чланку „Етика као научна дисциплина“,²² међутим, осим занимљивих и лепих опсервација о војном етосу и духовности војника не налазимо одговоре на питања појма и фундираности војне етике као научне дисциплине. Значајна идеја истакнута је у чланку под називом „Појам система војних наука“ Д. Вишњића, Ј. Марчека и М. Ковача, који тврде да: „Полазећи од сазнања о улози морала у рату и оружаном борби, као и од становишта да постоје оправдани разлози за што потпуније истраживање појединих садржаја моралног фактора, неопходно је заснивање посебне научне дисциплине, која би изучавала све аспекте морала Војске. То би била 'војна етика', чија је матичност у 'етици' као хуманитарној науци“.²³ Аутори у оквиру система војних наука војну етику, као научну дисциплину у систему војних наука, сврставају у војнодруштвене и хуманистичке науке.²⁴

Из тврдње Михајла Марковића да: „Предмет ма које науке јесте комплекс нових, актуелних, међусобно сродних проблема који настају у процесу практичне интеракције човека и објективног света“²⁵ произлази да морал, као вишедимензионална и веома сложена духовна, душевна и друштвена појава, није предмет само философске рефлексije – етике,

¹⁹ Исто.

²⁰ Исто.

²¹ Исто, 271. Занимљиво да М. Ђорђевић тврди да „војна етика треба да се изучава на свим нивоима школовања у војним школама и академијама и да се изграђује и као специфичан и за војску веома значајан кодекс понашања на индивидуалном и институционалном нивоу“. Исто, 270.

²² Војна наука и војна доктрина, Зборник радова са Симпозијума о војној науци, 25–26. јун 1997. године, Београд, 1998, 275–295.

²³ Војна наука и војна доктрина, 80.

²⁴ Исто, 79.

²⁵ Исто.

већ и других наука и научних дисциплина и њихових емпиријских истраживања, као што су психологија, социологија, историја, односно психологије морала, социологије морала, историје морала итд. Са ког се аспеката етика, а са којих се аспеката наведене науке и научне дисциплине баве и расветљавају феномен морала најбоље се може сагледати на основу питања која о њему постављају. Одређивањем шта је предмет етике као философске дисциплине, истовремено одређујемо и шта није њен предмет.

Тако етика пита за извор или порекло морала, начин успостављања морала, облике морала и сврху моралног деловања (циљеве које треба као људска бића да изаберемо и следимо, морални принципи који треба да руководе нашим изборима и стремљењима); социологија морала пита за друштвену природу морала, утицај друштва на морал (како друштвене групе и институције: нација, држава, црква, породица, школа, професија утичу на формирање и усвајање морала) и утицај морала на друштво;²⁶ психологија морала за психичке процесе, осећања, представе, мишљење, мотиве и њихов однос са моралом; историја морала о пореклу морала, како се морал мења и развија временом итд.

С обзиром на чињеницу да испољавање морала у војној средини, односно у делатностима одбране, носи многе особености, којим се у целини не бави ниједна друга научна дисциплина, можемо говорити о војној етици као посебној научној дисциплини. Према томе, предмет војне етике је војни етос у делатностима одбране, етос припадника војске, који се испољава у три мисије војске: одбране земље од оружаног угрожавања споља, учешће у мултинационалним операцијама и помоћ становништву у сузбијању елементарних непогода.

Први корак примењене етике састоји се у идентификовању и разјашњавању спорних етичких питања којим обилују актуелни изазови одбрамбене делатности. Предмет у нормативним и примењеним наукама чине проблеми проналажења најефикаснијих, најцелесходнијих упутстава за практичну делатност. Тако задатак војне етике није само да дође до дескриптивних знања о етичким системима или етичкој мисли, да зна шта су велики философи мислили о етици, смишља етичке проблеме и парадоксе, већ да одговори на питање шта је добар живот за официра и како официр да буде добар, односно не само да зна шта је доброта у војсци и за војску, већ да припадници војске и постану добри, да живе ону врсту живота коју би требало да живе. Пут до остваривања тог циља састоји се из три корака: открити шта треба да се научи (да се зна), научити то и користити научено за усмеравање деловања (знање применити).²⁷

Неки садржаји којима се бави војна етика су: смисао војне делатности, односно делатности одбране; шта за официра значи живети добар живот; професионалне војне вредности; врлине припадника војске (официра, подофицира, војника, војних службеника – намештеника); правила ратовања („ратна конвенција“) артикулисање (разматрање) норми, правила понашања припадника војске у оружаним сукобима; етичко питање убиства у рату; друштвена одговорност војне професије; однос према националној војној политици; етичка питања односа војске и државе; изградња и усавршавање система моралних захтева, норми и правила који регулишу војну де-

²⁶ Р. Лукић наводи да морал, као систем норми о људском понашању, односно као духовну (културну) појаву проучавају духовне (културолошке) науке – морална догматика и морална аналитика или теорија, затим психологија морала, историја морала и социологија морала. Р. Лукић: *Социологија морала*, Научна књига, Београд, 1982, 23.

²⁷ Исто, 71.

латност и однос официјерског кора и осталих припадника Војске; појаве које негативно утичу на војни етос (недисциплина, каријеризам, мобинг, болести зависности и друго); етика војног лидерства; употреба нуклеарног и другог забрањеног оружја.

У разрешавању моралних конфликта са којима се данас војска суочава могући су различити морални приступи. Полазећи од претпоставке да моралне норме управљају и могу да управљају људским понашањем, војна етика представља системско изучавање моралних односа између припадника војске, затим војске према делатностима одбране, као и према свом окружењу. Теорија војне етике, дакле, има задатак да објасни моралне вредности на којима се темељи војни етос, карактер моралних норми који из тих вредности проистичу, према коме и према чему припадници војске имају одговорности и како се те одговорности оправдавају. Различите етичке теорије нуде различите одговоре на ова питања.

Развој етичких теорија можемо пратити у периоду од преко две хиљаде година, а у војној етици се могу примењивати различите етичке (нормативне) теорије: деонтолошка, утилитаристичка, теорија врлине, хришћанска етичка теорија, етика бриге и друге. Будући да би шире образовање овог питања излазило из оквира намене овог рада, само, примера ради, наводимо теорију врлине, која у војној етици има своје домете, али посебно може да допринесе дефинисању потребних врлина за припаднике војске. У античкој философији, пресократовском периоду, истицано је успешно вршење неке улоге, па се тако етичко испитивање сводило на улогу коју човек обавља. Тако се постављало питање о особинама доброг лекара, судије, државника, војника, оца.²⁸ Да би се дошло до особина које би требало да има добар лекар, најпре постављамо питање шта је сврха медицине и, будући да је то излечење болесних, можемо закључити да би лекар то постигао треба да има следеће врлине: саосећање, познавање вештине исцељења и окретност у медицинским односима. Ако је циљ војника одбрана отаџбине, онда му је за то потребна храброст, физичка снага, вештина у руковању оружјем, организација у групној борби, умереност и мудрост.²⁹ Значи, живети и поступати добро за војника значи стећи врлине које су потребне за оно што ради и примењивати их у пракси.

„Језик је прва степеница у стремљењу к науци“,³⁰ каже Ф. Ниче. Језик војне етике могао би се одредити као специфичан систем конвенцијом усвојених знакова који имају утврђено значење и који се користе као средство за споразумевање у области војне етике. Неоспорно да језик којим се служи етика има многе изразе који потичу из војног етоса и који су добили универзално значење и употребу. На пример, оданост (лојалност, послушност), издаја, предаја, храброст, част, другарство, кукавичлук итд.

Методе којима се користи војна етика заједничке су и етици и осталим наукама, с тим што се њихова примена прилагођава специфичностима проблема и предмету војне етике.

²⁸ Сократ, Платон и Аристотел превазилазе питање о доброј улози и постављају питање не о врлинама које су потребне за одређене улоге, већ која су особине – врлине добре особе, као такве. Тако долазе до основних (примарних, кардиналних) врлина: мудрост, храброст, умереност и праведност (у односима са људима) и побожност (код Платоновог Сократа, схваћена као праведност према боговима). Уз помоћ ових врлина најбоље се може функционисати у људском друштву. Значи више се не поставља питање које би врлине требало да има добар војник, лекар, судија, професор, већ које би врлине требало да има добра особа, која је у неким случајевима војник – официр. Или, шта треба да чини добар лекар, а шта треба да чини добра особа.

²⁹ G. E. Pens, *Klasični slučajevi iz medicinske etike*, Službeni glasnik, Beograd, 2007, 39.

³⁰ Ф. Ниче, *Људско, сувише људско*, Дерета, Београд, 2005, 20.

Однос војне етике према другим наукама и научним дисциплинама

Посебне теме представља однос етике и онтологије, антропологије, аксиологије, епистемологије и других филозофских дисциплина, што, разуме се, није без импликација и на војну етику. Свака етика за претпоставку има одређену онтолошку позицију, односно одређено схватање истине бића. Поједностављено речено, тај однос се изражава кроз питање шта је претежније: да неко постоји или да је добар, односно да ли је значајније да личност коју волимо постоји или да је она добра? Већ из тога је очигледно да је онтолошко примарно и да детерминише етичко становиште.

Етика се заснива и на одређеном схватању о човеку и његовом животу у свету, односно на некој антропологији. Те претпоставке су само наизглед високо и само теоретске, међутим оне имају пресудне конкретне импликације. Примера ради, ево како два различита антрополошка полазишта, Хобсово и хришћанско, имају радикално различита етичка исходишта уопште, а у војној етици посебно. Хобсово схватање подразумева да је човек по себи зао – себичан, саможив, тежи моћи, у сталном рату са свима,³¹ а хришћанско схватање да је човек створен „по лику и подобију“ Божијем, значи по себи добар и са потенцијом да може достићи морално савршенство као његов Отац небески. Тако и војник „Хобсовим очима“ на непријатеља може гледати или као на зло које треба уништити, или хришћанским очима да је непријатељ само човек који је под влашћу зла, коме се мора супротставити, али који пре заслужује сажаљење него уништење, и зато оног тренутка када више није наоружан он престаје да буде непријатељ.

Однос између војне етике и етике рата и мира. Поставља се питање да ли постоји и у чему се огледа разлика између *етике рата и мира* и *војне етике*, као дисциплине примењене етике? Има ли војна етика уопште места поред етике рата и мира? Која питања поставља и на која одговара етика рата и мира, а на која војна етика, односно у ком су односу предмети којима се баве. Познато је да рат није само сложена друштвена појава, већ и морална. Етичка страна увучености у рат је једно од основних, најстаријих и најтежих питања. У односу на ово питање издвајају се три традиције – пацифизам, реализам и теорија праведног рата, под које би се безмало могле подвести све теорије о етици рата.

Етика рата је свакако шири појам од војне етике јер рат као феномен надилази војску. Војна етика не одговара на питања праведности рата као таквог, за које је компетентна примењена *етика рата и мира*. Али питање праведног вођења рата је предмет војне етике, јер војници нису одговорни за укупну праведност ратова у којима се боре, већ је њихова одговорност ограничена њиховим сопственим активностима и овлашћењима.

Из Клаузевицове непревазиђене концепције о двојној природи рата – „наставак политичких односа другим средствима“ – следи да сила није циљ по себи и да је она оправдана само када се рационално користи за остварење јавних циљева, из чега опет проистиче место и улога војника, односно улога специјалиста у рату. Војник увек мора бити потчињен државнику. Политички циљ рата је ван домена војске, па и војне етике, али је зато вођење рата одговорност војника, што опет захтева изузетну посвећеност и увид у државну политику у њеним вишим сферама.

³¹ Семјуел Хантингтон тврди: „човек војне етике је Хобсов човек“.

Према томе, морални проблеми рата – као што су питања може ли рат бити признат као правичан (праведан, моралан, свет) и у којим условима је предмет *етике рата и мира*, каквим средствима се мора водити праведан рат, које моралне особине треба да има војник, који је морални смисао постојања војске уопште и друга, предмет су *војне етике*. Затим, разрешење главне моралне противуречности рата: у којим условима човек има морално право и чак моралну обавезу да убије другог човека. Та морална дилема може се формулисати и шире: у којим условима у рату је морално оправдана примена силе једног човека против другог? Ова морална противречност, што није тешко уочити, разрешава се само након решавања основних проблема етике рата и мира. Она, несумњиво, укључује и друге важне проблеме, на пример како се у рату треба односити према непријатељу, рањеницима, према цивилном становништву, колико је у рату допуштена примена лукавства. Али сви ти проблеми не излазе из општег проблема средстава вођења оружаних сукоба, односно предмета војне етике.

Однос војне етике и војне историје. За војну етику од великог значаја је историја, а посебно војна историја. Војна професија представља професију јер је акумулирано искуство професионалног знања. Да не би учио само из свог искуства, јер за то има мало могућности, човек мора да учи и из искуства других, а историја је „универзално искуство“. Војна историја је, како је казао Молтке, „најефикаснији начин да се у миру учи о рату“. Војна етика, због тога, придаје посебан значај уредном, сврсисходном проучавању историје. Историја је војницима корисна само ако служи развијању начела која ће моћи да нађу будућу примену.³²

Историја је један од начина за развијање историјске свести, националне историјске свести. С обзиром на то да је морал и осећање, и то осећање припадности једној заједници, отуда одговорност и обавеза да се вредности и норме те заједнице не смеју изневерити.

Однос војне етике и права одбране. Међународно хуманитарно право у суштини представља кодификацију вековима уобличаваних моралних норми у вези са ратом и ратовањем. Међутим, уколико је нешто постало правна норма међународног хуманитарног права, то не значи да је престало да буде и морална норма. Напротив, свака ова правна норма је уједно и морална норма. Овладавање садржајима међународног хуманитарног права још увек не значи да ће се учесници оружаних сукоба према њима неизоставно и понашати. Само знање шта је добро није гаранција да ће се добро и поступати. Зато задатак војне етике није само да објашњава значај и значење моралних вредности и норми на којима се темељи и које садржи међународном хуманитарно право, већ да ради на њиховом поунутрењу код припадника војске.

Као што наука уопште и било које друге људске активности, тако ни науке о одбрани не могу да буду „ослобођене од вредности“. Однос војне етике према наукама одбране улази у шири оквир питања и проблема етике науке. Питање заштите друштва од науке давно је отворено, односно ко је крив што научно сазнање, осим што неоспорно доноси благодати, уводи у до сада непознате опасности. Да ли су то научници, проналазачи, наручиоци истраживања или они који примењују знања? Познате су основне етичке норме у научном истраживању: истинитост, истраживачка слобо-

³² S. R. Huntington, *Vojnik i država, teorija i politika civilno-vojnih odnosa*, 71.

да, одговорност, кооперативност, узајамно поверење и, истовремено, висока критичност – према себи и према другима (претходницима, сарадницима, конкурентима).

Као што морално „треба“ логички да не проистиче из сазнајног „јесте“, тако ни етика неке посебне науке не проистиче непосредно из саме те науке, односно војна етика не проистиче из наука одбране. Ако је руководеће начело у наукама о одбрани стицање знања ради повећања стручности војне професије и војне ефикасности, војна етика има за циљ да стручност и ефикасност усклађује са моралношћу. На пример, стратеги и етичари постигли су потпуно слагање да је нуклеарни рат морално рђав зато што политички циљеви не могу да учине легитимним уништење целог друштва, до којег би довео велики нуклеарни сукоб.

Закључак

Војна етика је у основи заснована на етици као филозофској дисциплини. Имајући у виду класификацију наука и научних дисциплина у систему војних наука, војна етика припада војнодруштвеним и хуманитарним наукама. Војна етика представља дисциплину примењене етике, односно војно оријентисану дисциплину етике. Примењена етика издваја се из филозофије морала, односно етике, и данас представља једну од најразвијенијих области друштвених наука, интердисциплинарни теоријску област која обједињава етичке, политиколошке, социолошке, правне, економске, религијске и друге аспекте.

Војна етика има јасно дефинисан предмет, а то је војни етос (војни морал), односно морал војске у делатностима одбране. Тесно је повезана са другим наукама и научним дисциплинама: историјом, социологијом, психологијом, политикологијом, правним наукама и другим. Њен предмет је тесно повезан са наукама о одбрани (стратегијом, оперативком, тактиком и другим) и војно оријентисаним научним дисциплинама, најпре војном историјом, војном социологијом, војном психологијом, војном андрагогијом итд.

Сврха војног етоса је да одржи ефикасност војске. Без њега војска не може да буде ефикасна у својим мисијама, а с друге стране обезбеђује основна средства за друштвено усмеравање и контролу припадника војске док обављају своју стручну дужност, често у хаотичним условима. Науке о одбрани имају задатак да пруже допринос како би војно особље у широком спектру могућих операција поступало ефикасно и исправно. Важно је да војна етика у току оспособљавања војника и официра предводника (војних лидера) буде заступљена у мери да, након свих мисија, припадници војске живе до краја живота мирне савести и без законских последица.

Литература

1. Аристотел: *Никомахова етика*, превела Р. Шалабалић, Култура, Београд, 1958.
2. М. R. Amstuc: *Међународна етика*, *Službeni glasnik*, Београд, 2008.
3. D. F. Tompson: *Политичка етика и јавна служба*, *Službeni glasnik*, Београд, 2007.
4. *Military Ethics, The Dutch Approach, A Practical Guide*, Th. A. van Baarde and D. E.M. Verweij, Martinus Nijhoff Publishers, Leiden–Boston, 2006.
5. S. R. Hantington: *Војник и држава*, Центар за студије Југоistoчне Европе, FPN и Дипломатска академија, Београд, 2004.

6. Б. Гроздић: *Војна етика*, хрестоматија, ВИЗ, Београд, 2010.
7. Ј. Бабић: *Moral i naše vreme*, Službeni glasnik, Београд, 2005.
8. Платон: *Država*, Kultura, Београд, 1969.
9. Зборник радова *Научно-стручни скуп Војна професија у Србији – стање и перспективе*, ВИЗ, Београд, 2009.
10. М. Šeferes и М. Pakaluk: *Razumevanje računovodstvene etike*, Službeni glasnik, Београд, 2009.
11. Р. Singer: *Praktična etika*, drugo izdanje, SIGNATURE, Београд, 2000.
12. *Poslovna etika*, priredili Džon Dramond и Bil Bein, CLIO, Београд, 2001.
13. С. Болчић: *Svet rada u transformaciji*, Plato, Београд, 2003.
14. Gredelj S., Gavrilović Z., Šolić N.: *Profesija (i) korupcija, Aktiviranje profesionalnih udruženja u borbi za integritet profesija i protiv korupcije*, Centar za monitoring i evaluaciju, Београд, 2005.
15. Р. G. Northouse: *Liderstvo, teorija i praksa*, četvrto izdanje, Data status, Београд, 2008.
16. М. Volzer: *Pravedni i nepravedni ratovi*, Službeni glasnik, Београд, 2010.
17. М. Сакан: *Војне науке*, Управа за школство и обуку – Војна академија, Београд, 2003.
18. В. Вељковић: *Основи морала војске*, Управа за школство и обуку – Војна академија, Београд, 2006.
19. Г. Мандзаридис, В. Јулицс, Ј. Петруи Н. Дзумакас: *Теме хришћанске етике*, Каленић, Крагујевац, 2004.
20. G. E. Pens: *Klasični slučajevi iz medicinske etike*, Službeni glasnik, Београд, 2007.
21. Ф. Ниче: *Људско, сувише људско*, Дерета, Београд, 2005.
22. Р. Рајић: *У име војничке части*, ВИЗ, Београд, 2001.
23. Р. Лукић: *Социологија морала*, Научна књига, Београд, 1982.
24. М. Марковић: *Филозофски основи науке*, БИГЗ – ГЕНЕС-С ШТАМПА, Београд, 1994.
25. *Војна наука и војна доктрина*, Зборник радова са Симпозијума о војној науци, 25–26. јун 1997. године, Београд, 1998.
26. Х. Јанарис: *Слобода морала*, Каленић, Крагујевац, 2007.
27. Ј. Зизјулас (Пергамски): „Онтологија и етика“, *Саборност, часопис епархије браничевске*, 1–4, Пожаревац, 2003.
28. Ž. Vučković: *Biznis i moral – osnovi poslovne etike*, CEKOOM BOOKS, Novi Sad 2005.
29. Р. Singer: *Praktična etika*, Signature, Београд, 2000; *Uvodu u etiku* (priredio Piter Singer), IKZS, Sremski Karlovci и Novi Sad, 2004.
30. Dž. Dramond и В. Bein: *Poslovna etika*, Clio, Београд, 2001.
31. D. Jakovljević: *Etika: ogledi iz primenjene etike*; CID, Podgorica, 1999.
32. D. F. Tompson: *Politička etika i javna služba*, Službeni glasnik, Београд, 2007.
33. D. Jakovljević: *Zapažanja o prirodi primenjene etike*. *Theoria*, 1995, 38(4).
34. В. Милојевић, *Морал војске*, Војна академија, Београд, 1999.